

Interdisciplinarita jako nutnost: Psycholingvistika a výuka češtiny jako cizího/druhého jazyka pro děti

Linda Doleží

Úvod

Ve svém příspěvku bych ráda zdůraznila význam interdisciplinárního přístupu k výuce češtiny jako druhého/cizího jazyka u dětí. Chtěla bych upozornit na několik oblastí, v nichž mohou vyučujícím pomoci poznatky z psycholingvistiky a jazykové akvizice. Větší povědomí o tom, jak funguje jazyk, příp. jazyky v dětské mysli, může všem zúčastněným usnadnit celý výukový proces. Děti pak mohou svoje jazyky nerušeně osvojovat bez větších zádrhelů a s velkým porozuměním a úžasem svého okolí.¹

Psycholingvistické poznatky a osvojování jazyka

Pokud se zabýváme výukou češtiny jako druhého/cizího jazyka u dětí, je zcela jistě prospěšné mít povědomí o tom, jak vypadá osvojování češtiny jako jazyka mateřského. Na tomto místě bohužel není možné věnovat se procesu osvojování češtiny jako mateřského jazyka v celého jeho šíři, nicméně ráda bych odkázala na práce, v nichž mohou učitelé a všichni, jichž se proces osvojování jazyka u dětí týká (metodikové, tvůrci učebnic, psychologové apod.), najít užitečné poznatky. Z novějších prací může zájemce čerpat informace např. ze Saicové-Římalové (2013) a ze Smolíka a Seidlové-Málkové (2014a, 2014b) a z Průchy (2011). Měli bychom znát posloupnost osvojovaných jevů, zvláštnosti dětské mluvy a typické rysy různých vývojových stádií. Tato znalost nám pak může pomoci správně nastavit naše očekávání, adekvátně posuzovat chyby a smysluplně tvořit výukové a diagnostické materiály.

Protože si však dítě-cizinec/dítě s odlišným mateřským jazykem (dále OMJ) osvojuje jazyků více, je situace mnohem komplikovanější a je nutné brát v potaz interakci obou (všech) jazyků. V ideálním případě by vyučující měl vědět nejen jak vypadá čeština u dětí, ale také jak vypadá u dětí, které si osvojují další jazyk. Optimálně by znalosti měly zahrnovat rovněž povědomí o způsobu osvojování češtiny

¹ Dítě-cizinec je termín, který zastřešuje velmi komplikovanou jazykovou situaci dítěte, jehož mateřským jazykem není čeština. Není vždy úplně „trefný“, a proto se v literatuře objevuje i výraz dítě s jiným mateřským jazykem. Ojedinelé je možné setkat se i s označením žák-Nečeč. Ve všech případech se jedná o vícejazyčnou situaci a o jistý druh bilingvismu (příp. plurilingvismu), přičemž pro přesné označení typu bilingvismu je nutné znát podrobnosti, které se týkají právě osvojování a užívání jazyka nejen dítětem, ale i jeho okolím.

jako druhého/cizího jazyka. Klages (2015) upozorňuje na důležité aspekty osvojování druhého/cizího jazyka, např. na tzv. citlivé fáze osvojování. Jedná se o období, během nichž je dobré podpořit osvojování např. určitých jazykových jevů, zatímco v jiných obdobích by takovéto počínání nemělo smysl. A právě na otázky, kdy, co, jak a proč podpořit, by nám mohla pomoci odpovědět právě psycholingvistika.

U nás má zájemce o tuto problematiku možnost dále nahlédnout také např. do Šindelářové, Škodové (2013), kde se dočte právě o jazykových vlivech vybraných jazyků na češtinu jako druhý/cizí jazyk (ruština, ukrajinština, arménština a arabština). O dalších poznatcích např. z oblasti vzájemného ovlivňování se češtiny a němčiny je možné dočíst se v Bordag (2015). Jako vzor publikace určené hlubšímu poznání procesu osvojování jazyka u dětí-cizinců/ s OMJ bych na tomto místě ráda uvedla publikaci kolektivu autorů Ehlich, Bredel a Reich (2008), v níž je podrobně popsán nejen proces osvojování němčiny, ale také němčiny jako druhého/cizího jazyka a dalších jazyků, jež mají na jazykovou situaci dětí-cizinců/dětí s OMJ v Německu vliv (např. turečtiny a ruštiny).

K informacím o jazycích dítěte se můžeme dostat např. pozorováním. Ve většině případů však především ze vzdělávacích důvodů potřebujeme získat co nejvíce informací v co nejkratší době, a tak je nutné sáhnout po diagnostických materiálech. V češtině máme nově k dispozici testovací baterii Smolíka a Seidlové-Málkové (2015), která se týká češtiny jako mateřského jazyka, nicméně je zcela jistě využitelná i v případě poznávání jazykových kompetencí dětí-cizinců/dětí s OMJ. Co se testů češtiny jako druhého/cizího jazyka týče, existuje několik možností. Je to jednak *Certifikovaná zkouška z češtiny pro mládež (CCE)* pro úroveň A1 a A2 Evropského referenčního rámce. Zkouška je určena všem cizincům mladším 16 let, kteří si chtějí či potřebují ověřit stupeň své komunikační kompetence v češtině. A jednak je to testovací baterie Kostelecké et al. (2013) určená žákům-cizincům na českých základních školách. Výsledky testování by měly pomoci vytvořit účinnou jazykovou podporu a pomoc v konkrétních oblastech, jež jsou pro dítě problematické, blíže viz Vodičková a Kostelecká (2014). Dobře provedená diagnostika pomůže vyučujícím zaměřit se na ty oblasti a jevy, které potřebují nejvíce podpořit a rozvíjet.

K tomu, abychom mohli porozumět jazykovému vývoji u bilingvních dětí, však máme podle autorek Peña, Bedore (2011) málo normativních dat a standardizovaných testů. Často se jedná totiž o pouhé překlady, příp. se užívají testy zaměřené pouze na jeden z jazyků dítěte. To je ale velmi problematické, protože se nejedná o dva monolingvní jedince v jednom a tato „zdvojená“ jazyková zkušenost těchto jedinců nese zvláštní rysy ve všech plánech jazyka. Jako příklad zahraničního diagnostického nástroje bych ráda uvedla testovací sadu autorů Koudrjajtsevojé a Afonina (2015) zaměřenou na pedagogickou diagnostiku komunikativních kompetencí německo-ruských dětí ve věku od tří do čtrnácti let. Tento nástroj zohledňuje právě existenci a vliv obou jazyků na jazykový vývoj dítěte a do jisté míry

pomáhá určit vyváženost jazykových kompetencí v obou jazykových a kulturních oblastech dítěte.

Kompetence vyučujících

Vyučující hrají v životech dětí mnohdy velmi důležitou roli. Co se dětí-cizinců/děti s OMJ týče, platí to dvojnásob. Podle toho, v jakém období a za jaké situace se s dítětem setkávají, působí na jeho (nejen) jazykový rozvoj. V ideálním případě je vyučující jen jakýmsi „průvodcem“, který občas zasáhne do procesu osvojování, ale jen tak, aby jej podpořil. K dosažení tohoto cíle by však měl být vybaven specifickými znalostmi a zkušenostmi. Kromě kompetencí jazykových zdůrazňují Šindelářová a Škodová (2013) v případě výuky dětí-cizinců/děti s OMJ také kompetence komunikační, inter- a sociokulturní. Na to, jak moc je tato situace komplikovaná, poukazuje také *The Handbook of Language Teaching*, v němž najdeme kapitolu věnovanou vzdělávání učitelů jazyků s podkapitolou nesoucí název „Velká debata“ („The Great Debate“) (Jourdenais, 2011). V té se autorka zamýšlí nad tím, zda má být právě psycholinguvistika součástí vzdělávání učitelů druhých/cizích jazyků a uvádí tři typy jazykového „povědomí“ (awareness) podle Wrighta (2002, s. 118). Jsou to doména uživatelů (schopnost používat jazyk v souladu se sociálními a pragmatickými normami), doména analytiků (znalost toho, jak jazyk a zejména pak jazyk cílový funguje) a doména učitelů (umění vytvořit a podpořit adekvátní vzdělávací prostředí a situace). Vzdělání učitelů se musí podle autora zaměřit na všechny tři domény (Jourdenais, 2011, s. 651–652).

Závěr

Ve svém příspěvku jsem se pokusila upozornit na nelehkou situaci vyučujících češtiny jako druhého/cizího jazyka, pokud chtějí smysluplně a vědomě přistoupit ke vzdělávání dětí-cizinců/děti s odlišným mateřským jazykem. Pro větší efektivitu a snadnost celého výukového procesu totiž považuji za nutné „vybavit“ učitele češtiny jako druhého/cizího jazyka pro děti kromě již zmíněných kompetencí také „povědomím“ o psycholinguvistických aspektech celého procesu osvojování jak mateřského, tak druhého/cizího jazyka. Toto povědomí pak učitelé může pomoci s optimálním postupem ve výuce, s testováním a diagnostikou a s tvorbou výukových materiálů, které povedou k snazšímu a hladšímu procesu osvojování druhého/cizího jazyka u dětí.

Literatura

BORDAG, D. (2015). Míšení kódů, interference a role mateřského jazyka při osvojování jazyka cizího. In DOLEŽÍ, L. (Ed.) *Začínáme učit češtinu pro děti-cizince – předškolní věk*. Praha: AUČCJ, s. 17–21. Dostupné na: <http://www.auccj.cz/metodicke-materialy/zaciname-ucit-cestinu-pro-deti-cizince-predskolni-vek-a307> [online 15. 7. 2015]

- EHLICH, K., BREDEL, U., & REICH, H. H. (2008). *Referenzrahmen zur altersspezifischen Sprachaneignung*. Band 1, 2. Berlin: BMBF. 350 s. Dostupné na: https://www.bmbf.de/pub/bildungsforschung_bd_neunundzwanzig_zwei.pdf [online 20. 8. 2015]
- JOURDENAIS, R. (2011). Language Teacher Education. In LONG, M. H., DOUGHTY, C. J. (Eds.) *The Handbook of Language Teaching*. Oxford: Wiley-Blackwell. s. 647–658.
- KLAGES, H. (2015). Kdy a jak se co učíme? Uplatnění poznatků z psycholingvistiky v jazykové výuce. In DOLEŽÍ, L. (Ed.) *Začínáme učit češtinu pro děti-cizince – předškolní věk*. Praha: AUČC], s. 9–16. Dostupné na: <http://www.aucj.cz/metodicke-materialy/zaciname-ucit-cestinu-pro-deti-cizince-predskolni-vek-a307> [online 3. 7. 2015]
- KOSTELECKÁ, Y. ET AL. (2013). *Žáci-cizinci v základních školách: Fakta, analýzy, diagnostika*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta. 179 s.
- KOUDRJAVTSEVA, E. L. ET AL. (2015). *Pädagogische Diagnostik der kommunikativen Kompetenzen deutsch-russischer Kinder und Jugendlicher von 3 bis 14 Jahren*. Elena Plaksina Verlag. 312 s.
- PEÑA, E. D., & BEDORE, L. M. (2011). It takes two: Improving Assessment Accuracy in Bilingual Children. *The ASHA Leader*. Vol. 16, s. 20–22.
- PRŮCHA, J. (2011). *Dětská řeč a komunikace. Poznatky vývojové psycholingvistiky*. Praha: Grada. 200 s.
- SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, L. (2013). *Když začínáme mluvit...Lingvistický pohled na rané projevy česky hovořícího dítěte*. Praha: FF UK. 218 s.
- SMOLÍK, F., & SEIDLOVÁ-MÁLKOVÁ, G. (2014a). *Diagnostika jazykového vývoje*. Praha: Grada. 80 s.
- SMOLÍK, F., & SEIDLOVÁ-MÁLKOVÁ, G. (2014b). *Vývoj jazykových schopností v předškolním věku*. Praha: Grada. 248 s.
- ŠINDELÁŘOVÁ, J., & ŠKODOVÁ, S. (2013). *Čeština jako cílový jazyk. Metodika pro výuku osob (dětí do 15 let) s mezinárodní ochranou formou azylu nebo doplňkové ochrany*. Praha: MŠMT. Dostupné na: http://www.msmt.cz/uploads/VKav_200/cjm_28032014/METODIKA_PRO_DET1_final_po_vsech_korekturach.pdf [online 12. 8. 2015]
- VODIČKOVÁ, K., & KOSTELECKÁ, Y. (2014). Diagnostic Tests in Czech for the Children of Immigrants Attending Primary Schools. *e-Pedagogium [print]*, 2014, (4), s. 38–51.
- WRIGHT, T. (2002). Doing language awareness: Issues for language study in language teacher education. In TRAPPES-LOMAX, H., & FERGUSON, G. (Eds.) *Language in Language Teacher Education*. Amsterdam: John Benjamins. s. 113–130.

Autorka

Mgr. Linda Doleží, Ph.D., e-mail: 14227@mail.muni.cz,

Autorka působí jako metodička Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka. Pracuje v Centru jazykového vzdělávání MU, vyučuje češtinu pro cizince na Lékařské fakultě MU. Zabývá se psycholingvistikou a jazykovou akvizicí.